

تحلیل فضایی شاخص‌های توسعه در مناطق روستایی شهرستان دشتستان^۱

یعقوب زارعی

دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران

مسعود مهدوی حاجیلویی^۲

استاد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران

علیرضا استعلاجی

استاد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد یادگار امام (ره)، تهران، ایران

رحیم سرور

استاد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۵/۰۴/۲۱

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۵/۰۱/۳۰

چکیده

ضرورت شناخت و تحلیل علل نابرابری‌ها و شکاف‌های منطقه‌ای، برنامه‌ریزان را بر آن داشته که تکنیک‌ها و روش‌هایی را ابداع کنند تا از طریق تعیین درجه توسعه‌یافتگی مناطق بتوانند به تفاوت‌های منطقه‌ای دست یابند. از همین رو در دهه‌های اخیر، برای تصمیم‌گیری‌های پیچیده توسعه در سطح مناطق، توجه محققین به مدل‌های تصمیم‌گیری چند معیاره معطوف گردیده است. بر همین اساس بررسی حاضر نیز بعنوان یک پژوهش بنیادی با بهره‌جویی از روش‌های تصمیم‌گیری چندشاخصه و با هدف تبیین وضعیت توسعه در مناطق روستایی شهرستان دشتستان به انجام رسیده است. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و شیوه گردآوری اطلاعات از نوع کتابخانه‌ای و ابزار جمع‌آوری با توجه به اهداف پژوهش مبتنی بر داده‌های آمارنامه سال ۱۳۹۰ استان بوشهر بوده است که طی آن ۴۰ شاخص در ابعاد مختلف استخراج و با استفاده از تکنیک ویکور فازی، سطح‌بندی میزان توسعه‌یافتگی دهستان‌های شهرستان دشتستان به انجام رسید. یافته‌های پژوهش ضمن ترسیم سیمایی نامتعادل از توسعه مناطق روستایی، حکایت از وجود یک شکاف منطقه‌ای عمیق در شهرستان دشتستان دارد. به طوری که روند توزیع و دسترسی به منابع در ۱۲ دهستان شهرستان دشتی حاکی از آن است دهستان‌های زیارت با ضریب ۰/۰۶ دارای بیشترین میزان توسعه و دهستان‌های اسماعیل‌خانی با ضریب ۱، وحدتیه با ضریب ۰/۹۶۸، ارم با ضریب ۰/۸۹۷، پشتکوه با ضریب ۰/۸۱۱، دهرود با ضریب ۰/۷۸۲ و زیارت با ضریب ۰/۷۰۲ در رده مناطق روستایی محروم قرار گرفته‌اند. نتایج نشان می‌دهد توسعه متوازن مناطق روستایی شهرستان دشتستان مستلزم بازنگری در تخصیص منابع و توزیع برابر فرصت‌ها با رویکرد برنامه‌ریزی فضایی در مناطق محروم می‌باشد.

واژگان کلیدی: تحلیل فضایی، توسعه، مناطق روستایی، ویکور فازی

۱- مقاله حاضر برگرفته از رساله دکتری نگارنده یعقوب زارعی با عنوان «بررسی، تحلیل و سطح‌بندی توسعه روستایی در نواحی جنوبی ایران با تاکید بر روش‌های تصمیم‌گیری چند معیاره (مطالعه موردی: استان بوشهر)» می‌باشد.

۲- مسعود مهدوی حاجیلویی (نویسنده مسئول) mahnadaviahaj@yahoo.com

مقدمه

توسعه در لغت به معنای رشد تدریجی در جهت پیشرفته شدن و قدرتمند شدن است. توسعه همچنین مفهومی کیفی است که در برابر رشد قرار می‌گیرد و می‌توان آنرا معادل افزایش کیفیت زندگی دانست (Khakpor And Bavanpori 2009: 182-202) که بر خورداری انسان از زندگی دراز، سالم و خلاق در محیط‌زیستی غنی و در جامعه مدنی و دموکراتیک هدف نهایی آن به شمار می‌رود (Abasnejad and Rafei Emami, 2006: 31-54) و فعالیت، آزادی، مشارکت و توزیع عادلانه منافع از ارکان اساسی آن به شمار می‌آید (Zarabi et al, 2008: 213:234). تودارو^۱ توسعه را جریانی می‌داند که مستلزم تغییرات اساسی در ساخت اجتماعی، طرز تلقی مردم و نهادهای ملی و نیز تسریع رشد اقتصادی، کاهش نابرابری و ریشه کن کردن فقر مطلق است. میردال^۲ نیز شرط لازم در تسریع روند توسعه را کاهش نابرابری مطرح کرده است. در همین زمینه سیرز^۳ نیز میزان تغییرات فقر، بیکاری و نابرابری را سئوالات اصلی توسعه یک کشور دانسته است (Panahi and Morseli, 2006: 143-166). شاید بتوان گفت اولین بار، عنوان توسعه جغرافیایی در برابر توسعه اقتصادی، توسعه اجتماعی و فرهنگی به وسیله هارولدور^۴ استاد جغرافیا دانشگاه مک مستر کانادا مطرح شده باشد. وی در تعیین معیارهای جغرافیایی توسعه، به چند عامل از جمله عدالت- اجتماعی، تکنولوژی مهارشده، کنترل آلودگی‌های محیط‌زیست، سلامتی و رفاه اجتماعی جامعه، کیفیت زندگی، تهیه سرمایه لازم جهت مناطق کم توسعه اشاره می‌کند (Varesi et al, 2008: 139-156). در این میان در اوایل 1990، توسعه روستایی که تقریباً مترادف با توسعه کشاورزی بوده، مفهوم آن با اشاره ضمنی به عمران کلی مناطق روستایی با تمرکز بر اصلاح کیفیت زندگی روستاییان همراه بود. در چارچوب این مفهوم توسعه روستایی موضوعی جامع و چندبعدی به شمار می‌رفت که توسعه کشاورزی و فعالیت‌های وابسته بدان در مناطق روستایی را در بر می‌گرفت (Zamanipor, 2008: 51). اصطلاح توسعه روستایی که امروزه بر بهبود وضعیت اقتصادی و تغییرات اجتماعی مردم ساکن در نواحی روستایی دلالت دارد (Rezvani, 2004: 75-86) فرآیند توسعه‌دادن و مورد استفاده قرار دادن منابع طبیعی و انسانی، تکنولوژی، تسهیلات زیربنایی، نهادها و سازمان‌ها، سیاست‌های دولت و برنامه‌ها به منظور تشویق و تسریع رشد اقتصادی در مناطق روستایی جهت اشتغال و بهبود کیفیت زندگی روستایی برای ادامه زندگی و ادامه حیات است (Sidal et al, 2011: 81) که پیشرفت به سوی هدف‌های رفاهی نظیر تقلیل فقر و کاهش نابرابری از مشخصه‌های اصلی آن و رفاه اجتماعی هدف نهایی آن به شمار می‌آید (Rasolf, 2000: 153-161). هر چند اهداف توسعه روستایی اساساً در چارچوب‌ها و بسترهای گوناگون و بر اساس شرایط عینی جوامع تعیین می‌گردد اما در یک کلام اهداف توسعه روستایی بسترسازی برای اعتلای منزلت انسان روستایی است که با توجه به رویکردهای جاری به مقوله برنامه‌ریزی تعیین می‌گردد (Saidi and Rastegar, 2009: 47-63).

مقبول‌ترین رهیافت برای اندازه‌گیری توسعه روستایی، به کارگیری معرف‌ها و شاخص‌هاست. شاخص‌ها به عنوان ابزار اندازه‌گیری پیشرفت به سوی توسعه در سطوح مختلف ملی، منطقه‌ای و محلی مورد استفاده قرار می‌گیرند

¹ Todaro

² Myrdal

³ Sears

⁴ Harvldvr

(Veleva et al, 2001:326-338). آنچه مسلم است این است که تجربه تاریخی فرایند توسعه در کشورهای توسعه-یافته، این امر را معلوم ساخته است که توسعه روستایی یک ضرورت بنیادی برای توسعه ملی است ولی بایستی در اولویت برنامه‌های توسعه‌ای قرار گیرد. در کشور ما نیز ضرورت پرداختن به امر توسعه روستا و از سوی دولت و از چند دهه پیش احساس شده و در غالب موارد، بعنوان محور سیاست‌های توسعه تلقی شده است (Taghvaei, 2001:53-69). به همین منظور در این پژوهش برای تدوین چارچوبی منطقی از شاخص‌هایی که بیانگر ویژگی‌های توسعه روستایی در منطقه مورد مطالعه باشند، براساس تجربیات جهانی، ادبیات موضوع و بررسی اطلاعات موجود، شاخص‌های اثرگذار در وضعیت توسعه روستایی شناسایی و با توجه به رویکرد نظام‌مند انتخاب شدند. (Karimi and Ahmadvand, 2014:91) از سوی دیگر تغییرات اجتماعی اقتصادی دهه‌های اخیر، عدم تعادل ناحیه‌ای و تمرکز بیش از حد امکانات در برخی نقاط و محرومیت دیگر نقاط (Nastaran et al, 2015:1) برنامه‌ریزان را بر آن داشته که تکنیک‌ها و روش‌هایی را ابداع کنند تا از طریق تعیین درجه توسعه‌یافتگی و رتبه‌بندی مناطق بتوانند به شناخت و تحلیل علل یا عوامل نابرابری‌ها و تفاوت‌های منطقه‌ای دست یابند (Badri et al, 2006:7). از همین رو در دهه‌های اخیر، برای تصمیم‌گیری‌های پیچیده توسعه در سطح مناطق، توجه محققین به مدل‌های تصمیم‌گیری چند معیاره معطوف گردیده است (Soltanpanah et al, 2010:10) که دلیل این امر را میتوان در سادگی و قابل فهم بودن این تکنیک‌ها برای کاربران مختلف دانست که به نوبه خود موجبات گسترش دامنه کاربرد این تکنیک‌ها را فراهم آورده است (Ataei, 2010:87) و موجب گردیده تا در پژوهش‌های متعدد داخلی و خارجی مورد استفاده محققان قرار گیرد.

بعنوان نمونه: تحلیل درجه توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان خوزستان با بهره‌گیری از روش تحلیل عاملی و تحلیل خوش‌های (Movahed et al, 2011:43)، سطح‌بندی توسعه‌یافتگی مناطق روستایی استان کهگیلویه و بویراحمد به روش فازی (Karami and Abdoshahi, 2011:117)، رتبه‌بندی سطح پایداری مناطق روستایی شهرستان فسا بر اساس مدل وایکور (Badri et al, 2012:1)، ارزیابی نابرابری فضایی توسعه در استان خوزستان با روش چندشاخصه (Nazmfar and Bakhshi, 2014:99)، رتبه‌بندی امکانات و خدمات شهری محلات شهرناب با استفاده از تکنیک وایکور (Poorahmad and Khaliji, 2014:1) سنجش نابرابری منطقه‌ای در استان مازندران به لحاظ میزان برخورداری از شاخصهای توسعه با استفاده از تکنیک‌های تصمیم‌گیری چند معیاره (EbrahimZadeh and Sahraei Joibari, 2014:37)، تحلیل فضایی جمعیت و خدمات شهری فیروزآباد با رویکرد عدالت اجتماعی (ZangiAbadi et al, 2015:191) و تاکید پژوهشی بر ضرورت استفاده از تحلیل چندمعیاره در سنجش وضعیت نابرابری توسعه مناطق به دلیل روش‌شناسی مناسب و تعیین ارزش‌های مرتبط با وضعیت تصمیم‌گیری (Nazmfar and Padrvandi, 2015:33) از جمله پژوهش‌های داخلی مرتبط با اهداف این بررسی است که می‌توان از آن‌ها نام برد.

طبقه‌بندی مناطق مختلف کشور بلژیک تحت ۳۳ شاخص، با بهره‌جستن از روش‌های چند متغیره (OLiveira, 2003: 121-135)، تعیین سطح توسعه و بلوک‌بندی مناطق کشور هند با روش تحلیل عاملی و تاکسونومی عددی (Bahatia and Rai, 2004:1-48)، پروژه تحقیقاتی سازمان ملل بر روی نابرابری فضایی توسعه در ۵۰ کشور درحال توسعه و نشان دادن نابرابری بالا بین حوزه‌های شهری-روستایی و توزیع نابرابر در سراسر مکان-

های فضایی (Kanbur et al, 2005:1-4)، بررسی نابرابری منطقه‌ای در کشور افریقای غنا طی یک دوره ده ساله (۲۰۰۰-۱۹۹۰) و نشان دادن افزایش نابرابری بین مناطق شمالی و جنوبی (Al-Hassan and Ramatu, 2007:1-58) و بررسی مراکز توزیع خدمات شهری با استفاده از تکنیک‌های تصمیم‌گیری سلسله‌مراتبی و تاپسیس فازی و تدوین یک برنامه‌ریزی محلی (Sun, 2010: 7745-7754) از جمله پژوهش‌های لاتین قابل ذکر متناسب با رویکرد بررسی حاضر است.

از آن‌جا که تعادل بخشی به سطح توسعه در مناطق مختلف کشور طی دهه‌های اخیر همواره ذهن مجریان، برنامه‌ریزان و پژوهشگران اقتصادی-اجتماعی را به خود مشغول نموده است. لذا شناخت وضعیت موجود مناطق، به خصوص توانمندی‌ها، نقاط قوت و همچنین کاستی‌ها، محدودیت‌ها و نقاط ضعف در مقایسه با یکدیگر از اهمیت خاصی برخوردار است (Karami and Abdoshahi, 2011:118). بر همین اساس بررسی حاضر ضمن ترسیم سیمای توسعه در شهرستان دشتستان، تلاش دارد تا به تبیین وضعیت توسعه در مناطق روستایی شهرستان مذکور بعنوان رهیافتی موثر جهت توجه بیشتر مسئولان به مناطق محروم و توسعه‌نیافته روستایی بپردازد.

مبانی نظری

نظریه نئوکلاسیک

اقتصاد دانان نئوکلاسیک رشد و توسعه ناحیه‌ای را تحت تاثیر دو عامل مکانیسم تعادل و جابجایی می‌دانند که جریان آزاد منابع بین نواحی در یک سرزمین و یا کشور در بلند مدت، نوعی تعادل بین ناحیه‌ای را بوجود می‌آورد. نئوکینزها آن را وابسته به صادرات می‌دانند، به طوری که با تقسیم اقتصاد ناحیه به دو بخش پایه و غیر پایه، توسعه نواحی را ناشی از بخش پایه دانسته و معتقدند که سایر فعالیت‌ها زائیده رشد و فعالیت‌های بخش پایه است. گونار میردال^۱ علل نابرابری‌های ناحیه‌ای را مورد بحث قرار می‌دهد و آن را ناشی از عوامل خارجی می‌داند که به دلیل انگیزه سودجویی شکل گرفته و برتری اولیه و زمینه‌های تاریخی نواحی آن را شدت می‌دهد. فرانسوا پرو^۲ نحوه نگرش به توسعه را ناشی از قطب‌های رشد می‌داند که در مرحله اول با سرمایه‌گذاری کلان صنعتی در نواحی بزرگ و آگرایی و نابرابری ایجاد می‌شود و در مرحله دوم با انتشار تدریجی توسعه به سایر نواحی، همگرایی و برابری ایجاد می‌شود. جان فریدمن^۳ نیز با ارائه نظریه مرکز-پیرامون، مرکز را بعنوان منشا توسعه دانسته که با زایش توسعه در مرکز به پیرامون جریان می‌یابد. در خصوص تحلیل و تبیین توسعه و توسعه نیافتگی، نظریه‌های مختلفی از جمله نظریه‌های اقتصادی رشد و توسعه، نظریه جامعه‌شناختی نوسازی، نظریه‌های مارکسیست و نئو مارکسیست، پسا ساختار گرایی، پسا توسعه گرایی، پسا توسعه استعمارگرایی و همچنین نظریه توسعه طرفداری از حقوق زنان وجود دارد که در سطح جهانی و ملی به تبیین و توسعه می‌پردازند (Rezvani, 2004:75-86). نظریه‌های نوسازی، وابستگی و نئو کلاسیک از معروفترین این نظریه‌ها هستند. رویکرد توسعه از پایین به بالا، نیازهای اساسی و رشد درونزا نیز از دیگر نظریه قابل تامل هستند.

¹ Myrdal

² Peru

³ Friedman

نظریه نظام جهانی

نظریه نظام جهانی در اوایل دهه ۱۹۷۰ توسط امانوئل والرستین^۱ با هدف تبیین خاستگاه‌های سرمایه‌داری، انقلاب صنعتی و ارتباط پیچیده، مبهم و متقابل جهان اول، دوم و سوم ارائه شد. در حالی که نظریه وابستگی، صرف وجود رابطه میان کشورهای متروپل و پیرامون را منشأ فقر و عامل عقب‌ماندگی کشورهای جهان سوم می‌دانست اما چون صحت و واقعیت آن مورد تردید قرار گرفته بود، طرفداران این دیدگاه تلاش کردند تا در اوایل دهه ۱۹۸۰ اندیشه‌های جدیدی را در قالب نظریه نظام جهانی ارائه دهند. نظریه پردازان عمده این حوزه فکری، آندره گوندر فرانک^۲، امانوئل والرستین و سمیر امین^۳ هستند. به اعتقاد والرستین، حدود پانصد سال پیش در نیمه دوم قرن شانزدهم، در اروپای غربی، هنگامی که شمال غربی اروپا به مرکز اصلی اقتصاد جهانی اروپا تبدیل شد، بستر تکوین نظام جهانی فراهم گردید. این نظام بر شبکه‌های تجاری گسترده سرمایه‌داری استوار بود که قلمرو دولت‌ها را توسعه می‌داد. به همین دلیل آن را اقتصاد سرمایه‌داری جهانی نامیده‌اند. اقتصاد سرمایه‌داری در قرن هجدهم به صورت نظامی جهانی ظاهر شد. این نظام جهانی سرمایه‌داری موفق شد رفته رفته سایر نظام‌های جهانی نظیر امپراتوری‌های جهانی روسیه و عثمانی و «اقتصاد شبه‌جهانی حوزه اقیانوس هند» را از میدان خارج کند و بر همه جهان استیلا یابد. این نظام جهانی سرمایه‌داری که محصول انباشت سرمایه است، با ایجاد تقسیم کار بین‌المللی سه حوزه ساختاری در داخل نظام جهانی خود به وجود آورد که عبارتند از: محور، پیرامون و شبه‌پیرامون. این تقسیم کار سبب پیدایش مناطق اقتصادی متفاوت جهانی شده است که بر اساس سودهای نابرابر اقتصادی ناشی از آن، ساختار طبقاتی و اجتماعی متفاوتی شکل گرفته است. مهم‌ترین ویژگی نظام اقتصاد جهانی کسب سود بیشتر از طریق ارزش افزوده و تقسیم کار جهانی است که موجب پیدایش اختلاف طبقاتی و اجتماعی گسترده در جهان شده است.

نظریه وابستگی

نظریه‌پردازان مکتب وابستگی معتقدند که توسعه‌نیافتگی محصول ساخت و یا ویژگی‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی یک جامعه نمی‌باشد، بلکه تا حد زیادی نتیجه تاریخی ارتباط گذشته و مناسبات مداوم اقتصادی میان کشورهای توسعه‌نیافته (اقمار) و کشورهای توسعه‌یافته (مادر) می‌باشد. بنابراین مسائل عمده‌ای که کشورهای توسعه‌نیافته با آن مواجه هستند، مسائل درونی جامعه نیست، بلکه مسائل بیرونی جامعه می‌باشد مضمون اصلی نظریه‌های وابستگی برحول این محور دور می‌زند که مطالعه توسعه کشورهای جهان سوم به طور مجرد و بدون در نظر گرفتن توسعه جوامع پیشرفته ارزش ناچیزی دارد. بنا بر نظریه‌های وابستگی، ضرورت دارد که دنیا به عنوان یک نظام تلقی شود. یکی از اولین کسانی که در باب مسأله وابستگی به مطالعه پرداخته، آندره گوندر فرانک می‌باشد. او علت اصلی عقب‌افتادگی کشورهای توسعه‌نیافته را در بافت خاص وابستگی این کشورها به قطب‌های سرمایه می‌داند و معتقد است که این رابطه، بسیار نابرابر می‌باشد. وی معتقد است همان‌گونه که مراکز بزرگ سرمایه (مادر شهرها) کشورهای جهان سوم را خلق کرده‌اند، حیات اقتصادی، سیاسی این گونه کشورها را نیز کنترل می‌نمایند.

¹ Wallerstein

² Frank

³ Samir Amin

مدلی که اندیشمندان نظریه وابستگی ارائه می‌دهند حکایت از آن دارد که بخش اعظمی از فقر مداوم و تشدیدشونده کشورهای جهان سوم ناشی از استیلا و تسلط روابط نابرابر قدرت بین مرکز(کشورهای صنعتی سرمایه‌داری) و پیرامون(کشورهای جهان سوم) است که خوداتکایی و استقلال کشورهای پیرامون را مشکل و یا غیرممکن می‌سازد. این نظریه وجود جوامع دوگانه را مطرح می‌سازد که این جوامع دارای چهار عامل کلیدی هستند:

* وجود شرایط متفاوت که برخی برتر و برخی پست‌ترند و در عین حال در کنار هم هم‌زیستی دارند.

* این هم‌زیستی مزمین است و به راحتی شکاف بین آنها از بین نمی‌رود.

* این شکاف گرایش به افزایش دارد و برتری‌ها و پستی‌ها ذاتاً تشدیدشونده هستند.

* عنصر برتر تاثیر بسیار کمی در پیشرفت عنصر پست‌تر دارد و در مواقعی عقب‌ماندگی را توسعه می‌دهد.

نظریه نوسازی

یکی از دیدگاه‌های اساسی در ادبیات توسعه دیدگاه نوسازی است که امروزه در قالب اصول مکتب ساختی-کارکردی که اولین بار از سوی تالکوت پارسونز^۱ بر پایه اندیشه‌های دورکیم^۲ و وبر^۳ بنا شده و ارائه گردید. از اندیشمندان این نوع رویکرد می‌توان به روستو^۴، هارود دومار^۵ و لوئیس^۶ اشاره نمود. اندیشه نوسازی بر این باور است که الگوی عملی نوسازی تجربه کشورهای پیشرفته غربی در مراحل گذار از بافت سنتی به بافت مدرن است و بر این مبناست که در نوسازی اقدام به ارائه راه‌حل و نسخه نویسی برای کشورهای جهان سوم می‌شود آن هم بر مبنای تجربیات کشورهای پیشرفته. بیشتر نظریه پردازان مکتب نوسازی، توسعه‌نیافتگی را ناشی از عوامل و موانع درونی و داخلی می‌دانند.

نظریه رشد نامتعادل

بر پایه اساس رشد نامتعادل که در آن نظریه قطب رشد متجلی می‌شود، رشد همزمان در همه جا اتفاق نمی‌افتد بلکه در نقاط یا قطب‌های توسعه اتفاق می‌افتد که از قدرت جاذبه بالایی برخوردارند. این نقاط توسعه را در کانال‌هایی پخش می‌کنند که کل اقتصاد را تحت تاثیر قرار می‌دهد. پرو، هیرشمن^۷ و روستو از این طیفند. طرفداران نظریه قطب رشد معتقدند که گسترش شهرها منجر به توسعه اجتماعی اقتصادی روستاها می‌گردد و در نتیجه باید به دنبال گسترش و رشد صنایع در شهرهای بزرگ بود.

نظریه رشد متعادل

در مقابل میردال و میسرا معتقدند نظریه قطب رشد منجر به نابرابری منطقه‌ای شده و نتوانسته نابرابری و عقب-ماندگی در کشورهای توسعه‌یافته را به سرانجام برساند. بطوری که امروزه اقتصاد دانان نظریه رشد متوازن در مناطق مختلف را مطرح می‌کنند. آن‌ها معتقدند توسعه متعادل ناحیه‌ای برای آن است که بهترین شرایط و امکانات را برای

¹ Parsons

² Durkheim

³ Weber

⁴ Rostow

⁵ Domar

⁶ Louis

⁷ Hirschman

توسعه جامع همه نواحی فراهم آورد (Molai, 2008:71-88). اقتصاددانان معتقدند که رشد متوازن در مناطق مختلف، ضرورت برنامه‌ریزی منطقه‌ای صحیح را برای رسیدن به توسعه متوازن مطرح می‌کنند و توسعه متعادل ناحیه‌ای بر آن است که تفاوت کیفیت زندگی بین ناحیه‌ای و دورن ناحیه‌ای را به حداقل برساند و نهایتاً از بین ببرد (Molai, 2007:241-256).

نظریه دوگانگی توسعه

در این نظریه آرتور لوئیس اقتصاد کشورهای در حال توسعه را یک اقتصاد دو بخشی روستایی و شهری تلقی می‌کند که در بخش روستایی عرضه نامحدود نیروی کار وجود دارد و سطح دستمزدها برابر حداقل معاش است (Panahi and Morseli, 2006:143-166).

دیدگاه ساختاری (توسعه از پایین به بالا)

بر اساس این دیدگاه و از طریق سطح‌بندی مناطق روستایی می‌توان وضع برخورداری و میزان محرومیت و فقر را مشخص کرد که ارائه یک سلسله‌مراتب به خوبی توسعه‌یافته و یکپارچه از ماکز خدمات روستایی یکی از منافع حاصله از آن است. به گونه‌ای که دسترسی به دامنه وسیعی از عملکردها برای تعداد زیادی از مردم فراهم می‌شود و مقایسه سطح توسعه‌یافتگی امکان‌پذیر می‌شود (Badri et al, 2006: 116-126).

مواد و روش‌ها

روش تحقیق

پژوهش حاضر بر اساس هدف بنیادی و نوع روش به کار رفته در آن توصیفی-تحلیلی است که طی آن سطوح توسعه‌یافتگی مناطق روستایی شهرستان دشتستان از توابع استان بوشهر (تعداد ۱۲ دهستان بعنوان جامعه آماری) از نظر شاخص‌های توسعه در ابعاد بهداشتی، آموزشی، خدماتی، زیربنایی، کالبدی و ارتباطی پس از مطالعه منابع آماری مورد اطمینان، مورد تحلیل و بررسی قرار گرفت. جهت تحلیل میزان سطوح درجه توسعه‌یافتگی در حوزه توسعه روستایی، ۴۰ مولفه مورد بررسی از داده‌های رسمی آمارنامه سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ استخراج و سپس به شیوه کمی با استفاده از تکنیک فازی بهینه‌سازی چند معیاره و حل سازشی که به اختصار به تکنیک ویکور^۱ معروف است (Opricovic and Tzeng, 2004:445-455) بهره گرفته شد. کلمه ویکور لغتی صربستانی و به معنی «بهینه‌سازی چند معیاره و حل سازشی»^۲ است (Chu et al, 2007:1011-1024) که بعنوان یکی از روش‌های تصمیم‌گیری چند معیاره توافقی بر مبنای روش ال‌پی‌متریک توسعه‌یافته است (Wei and Xiangyi, 2008).

این تکنیک نخستین بار توسط آپریکوویچ^۳ در سال ۱۹۹۸ میلادی و زنگ^۴ در سال ۲۰۰۲ میلادی معرفی گردید (Zarabi and Izadi, 2013.:101-116) بر اساس روش مذکور، راه حل توافقی تعیین‌کننده راه حل‌هایی موجه است که به راه حل ایده‌آل نزدیک بوده و در قالب توافق از طریق اعتبارات ویژه تصمیم‌گیرندگان ایجاد شده است (Rao, 2008:1949-1954) که روی دسته‌بندی و انتخاب از یک مجموعه گزینه‌ها تمرکز داشته و جواب‌های سازشی را

¹ ViseKriterijumska Optimizacija I Kompromisno Resenje

² Multi Criteria Optimization and Compromise Solution

³ Opricovic

⁴ Tzeng

برای یک مساله با معیارهای متضاد تعیین می‌کند (Amiri, 2007:172) و در نهایت گزینه‌های نزدیک‌تر به راه‌حل ایده‌آل بر گزینه‌های دورتر از آن ارجحیت می‌یابند تا معیارها بر اساس چند تابع معیار ارزیابی و رتبه‌بندی گردند. در این روش، تأکید بر رتبه‌بندی و انتخاب از مجموعه‌ای گزینه و تعیین راه‌حل‌های توافقی برای مسئله با معیارهای متضاد است (Chen, and Wang, 2009:232-242). در این روش ماتریس تصمیم‌گیری و وزن شاخص‌ها، ورودی سیستم هستند (Xia et al, 2006: 741-759) و خروجی نیز به صورت رتبه‌بندی گزینه‌ها می‌باشد.

از آن‌جا که داده‌های یک فرآیند تولید و یا یک مکانیزم خدمت‌رسانی، معمولاً پیچیده است و جمع‌آوری داده‌های صحیح از آن‌ها مشکل می‌باشد به نظر می‌رسد برای کار با داده‌های غیرقطعی و یا بازه‌ای از داده‌ها باید روش‌های ویژه‌ای مورد استفاده قرار گیرد (Li and Reeves, 1999: 507- 517). با عنایت به این‌که منطق فازی در رویارویی با حجم بالایی از داده‌های نه‌چندان دقیق می‌تواند به جای ارائه پاسخ قطعی درست یا نادرست منطق ارسطویی، طیف وسیعی از پاسخ‌ها را ارائه دهد و از دقت و کارسازی بالایی در اجرا برخوردارست، بررسی حاضر نیز با رویکرد فازی و بهره‌گیری از روش وایکور، طی پنج گام به تحلیل موضوع پژوهش می‌پردازد (Asgharpour, 2014:147):
مرحله ۱: ماتریس تصمیم بر اساس اطلاعات جمع‌آوری شده از مسئله تشکیل می‌شود. فرض کنید اعداد جدول تصمیم به صورت اعداد فازی مثلثی باشند.

$$F = \begin{pmatrix} (e_{ij} f_{ij} g_{ij}) & \dots & (e_{ij} f_{ij} g_{ij}) \\ \vdots & \dots & \vdots \\ (e_{ij} f_{ij} g_{ij}) & \dots & (e_{ij} f_{ij} g_{ij}) \end{pmatrix} \quad e_{ij} > 0 \quad (1)$$

مرحله ۲: گزینه‌های ایده‌آل مثبت و منفی بر اساس قواعد زیر تعیین می‌شوند.

$$\tilde{A}^* = \begin{cases} C_j \rightarrow + \text{جنبه} & | A^* = \max_i \{ \tilde{f}_{ij} \} \\ C_j \rightarrow - \text{جنبه} & | A^* = \min_i \{ \tilde{f}_{ij} \} \end{cases} = ((e_1^* f_1^* g_1^*) \dots (e_m^* f_m^* g_m^*)) = (\tilde{f}_1^* \dots \tilde{f}_m^*) \quad (2)$$

$$\tilde{A}^- = \begin{cases} C_j \rightarrow + \text{جنبه} & | A^- = \min_i \{ \tilde{f}_{ij} \} \\ C_j \rightarrow - \text{جنبه} & | A^- = \max_i \{ \tilde{f}_{ij} \} \end{cases} = ((e_1^- f_1^- g_1^-) \dots (e_m^- f_m^- g_m^-)) = (\tilde{f}_1^- \dots \tilde{f}_m^-) \quad (3)$$

مرحله ۳: مقدار مطلوبیت و عدم مطلوبیت گزینه‌ها محاسبه می‌شود.

$$W = (w_1 \dots w_m) \quad (4)$$

$$\bar{S}_i = \sum_j \left(w_j \times \frac{(\tilde{f}_j - \tilde{f}_{ij})}{(\tilde{f}_j^* - \tilde{f}_j^-)} \right) = \left(\sum_j \left(w_j \times \frac{(e_j^* - g_{ij})}{(e_j^* - g_j^-)} \right) \sum_j \left(w_j \times \frac{(f_j^* - f_{ij})}{(f_j^* - f_j^-)} \right) \sum_j \left(w_j \times \frac{(g_j^* - e_{ij})}{(g_j^* - e_j^-)} \right) \right) = (v_i s_i t_i) \quad (5)$$

$$\bar{R}_i = \text{Max}_j \left(w_j \times \frac{(\tilde{f}_j^* - \tilde{f}_{ij})}{(\tilde{f}_j^* - \tilde{f}_j^-)} \right) = \left(\text{Max}_j \left(w_j \times \frac{(e_j^* - g_{ij})}{(e_j^* - g_j^-)} \right) \text{Max}_j \left(w_j \times \frac{(f_j^* - f_{ij})}{(f_j^* - f_j^-)} \right) \text{Max}_j \left(w_j \times \frac{(g_j^* - e_{ij})}{(g_j^* - e_k^-)} \right) \right) = (p_i r_i l_i) \quad (6)$$

$$\bar{S}_i^* = \text{Min}_i \bar{S}_i \approx (\text{Min}_i v_i \text{Min}_i s_i \text{Min}_i t_i) = (v^* s^* t^*) \quad (7)$$

$$\bar{S}_i^- = \text{Max}_i \bar{S}_i \approx (\text{Max}_i v_i \text{Max}_i s_i \text{Max}_i t_i) = (v^- s^- t^-) \quad (8)$$

$$\bar{R}_i^* = \text{Min}_i \bar{R}_i \approx (\text{Min}_i p_i \text{Min}_i r_i \text{Min}_i l_i) = (p^* r^* l^*) \quad (9)$$

$$\bar{R}^- = \text{Max}_i \bar{R}_i \approx (\text{Max}_i p_i \text{Max}_i r_i \text{Max}_i l_i) = (p^- r^- l^-) \quad (10)$$

مرحله ۴: شاخص VIKOR را بر اساس رابطه داده شده زیر محاسبه می‌کنیم.

ابتدا باید V که عددی است بین صفر و یک و تعیین بسته به نظر تصمیم‌گیرنده دارد و آن را معمولاً ۰/۵ در نظر می‌گیریم، مشخص شود.

$$\bar{Q}_i = \left(v \times \frac{\left(\frac{s^* - s_i}{s^* - s^-} \right) + \left((1-v) \times \frac{\left(\frac{\bar{R}^* - \bar{R}_i}{\bar{R}^* - \bar{R}^-} \right)}{\left(\frac{r^* - r_i}{r^* - r^-} \right)} \right)}{\left(\frac{p^* - p_i}{p^* - p^-} \right) + \left((1-v) \times \frac{\left(\frac{t^* - t_i}{t^* - t^-} \right)}{\left(\frac{l^* - l_i}{l^* - l^-} \right)} \right)} \right) * \quad (11)$$

مرحله ۵: رتبه‌بندی گزینه‌ها بر اساس شاخص VIKOR. برای رتبه‌بندی گزینه‌ها، مقادیر S_j ، R_j ، Q_j را به صورت نزولی مرتب می‌سازیم که نتیجه آن سه حالت از رتبه‌بندی می‌باشد. بر این اساس، گزینه‌ای که از کم‌ترین مقدار برخوردار باشد، بهترین گزینه محسوب می‌گردد.

معرفی منطقه مورد مطالعه

شهرستان دشتستان بعنوان وسیع‌ترین شهرستان استان بوشهر با مرکزیت شهر برازجان^۱ و مساحت ۲۴۹ کیلومترمربع، در طول جغرافیایی ۵۰ درجه و ۲۵ دقیقه تا ۵۱ درجه و ۵۹ دقیقه شرقی و عرض جغرافیایی ۲۸ درجه و ۳۰ دقیقه تا ۲۸ درجه و ۵۵ دقیقه شمالی واقع گردیده است. جمعیت آن طبق سرشماری سال ۱۳۹۰ برابر با ۲۲۹۴۲۵ نفر بوده که از این تعداد ۷۷۲۶۶ نفر در مناطق روستایی سکونت داشته‌اند. این شهرستان طبق تقسیمات کشوری از ۶ بخش (شکل ۱)، ۸ شهر و همچنین ۱۲ دهستان (که بعنوان جامعه آماری پژوهش در نظر گرفته شده است) تشکیل گردیده است (جدول ۱). شایان ذکر است که شناخته‌شدن شهرستان دشتستان بعنوان قطب کشاورزی استان بوشهر، دارا بودن رتبه اول به لحاظ وسعت در استان، همچنین داشتن بیشترین نقاط روستایی در استان (۱۸۶ روستای دارای سکنه)، سکونت بیشترین جمعیت روستایی استان در این شهرستان (برابر با ۷۷۱۹۵ نفر) و دارا بودن بیشترین جمعیت شاغل بخش کشاورزی در استان (بیش از ۷۴۹۴ نفر) در کنار ظرفیت‌های بالقوه محیطی و طبیعی مناطق روستایی شهرستان دشتستان از جمله عواملی هستند که این شهرستان را از اهمیت و جایگاه بالایی در استان بوشهر برخوردار نموده است.

¹ Borazjan

شکل (۱) نقشه جغرافیایی شهرستان دهستان به تفکیک بخش

Source: Author

جدول (۱) مناطق روستایی مورد مطالعه شهرستان دهستان

شهرستان	بخش	دهستان	تعداد روستا	جمعیت	خانوار
دهستان	سعدآباد	زیرراه	۱۶	۱۲۲۸۲	۳۰۷۰
دهستان	سعدآباد	وحدتیه	۲۱	۱۷۱۱	۴۲۶
دهستان	شبانکاره	شبانکاره	۳۱	۱۲۳۴۸	۳۰۵۹
دهستان	مرکزی	حومه	۱۴	۸۱۴۶	۱۹۲۸
دهستان	مرکزی	دالکی	۱۵	۱۱۷۶۱	۳۰۰۷
دهستان	مرکزی	زیارت	۱۱	۶۹۲۷	۱۸۷۴
دهستان	ارم	ارم	۲۱	۵۰۹۵	۱۲۳۷
دهستان	ارم	دهرود	۱۷	۵۰۷۲	۱۲۴۲
دهستان	بوشکان	بوشکان	۱۰	۴۱۷۴	۱۰۷۳
دهستان	بوشکان	پشت‌کوه	۱۵	۵۵۷۰	۱۴۶۵
دهستان	آب‌پخش	درواهی	۷	۳۰۵۶	۷۳۶
دهستان	آب‌پخش	اسماعیل‌خانی	۸	۱۰۵۳	۲۵۶

Source: research findings, 2015

یافته‌ها

در سنجش میزان توسعه‌یافتگی شهرستان دهستان، از داده‌های آماری سال ۱۳۹۰ در قالب ۴۰ مولفه (جدول ۱) جهت تحلیل ۱۸۶ روستا در قالب دهستان‌های شهرستان دهستان استفاده گردید (جدول ۲).

جدول (۲) شاخص‌ها و نماگرهای مورد بررسی در پژوهش

شاخص	نماگر
آموزشی	X۱ روستامهد، X۲ دبستان، X۳ مدرسه راهنمایی، X۴ دبیرستان نظری، X۵ دبیرستان کاردانش
زیربنایی	X۶ درصد روستاهای راه آسفالت، X۷ درصد روستاهای دارای برق، X۸ درصد روستاهای دارای گاز لوله کشی، X۹ درصد روستاهای دارای آب لوله‌کشی
بهداشتی	X۱۰ مرکز بهداشتی درمانی، X۱۱ داروخانه، X۱۲ خانه بهداشت، X۱۳ پایگاه بهداشت، X۱۴ مرکز تسهیلات زایمان، X۱۵ X۱۶ پزشک خانواده، X۱۷ دندانپزشک و بهداشت کار دهان‌و‌دندان، X۱۸ بهیارومامای روستایی، X۱۹ بهورز، X۲۰ دامپزشک، X۲۱ تکنسین دامپزشکی
خدماتی	X۲۲ سامانه جمع‌آوری زباله، X۲۳ پایگاه آتش‌نشانی، X۲۴ نمایندگی پخش نفت سفید، X۲۵ نمایندگی پخش سیلندرگاز، X۲۶ X فروشگاه تعاونی، X۲۷ بانک، X۲۸ تعمیرگاه ماشین‌آلات کشاورزی، X۲۹ تعمیرگاه ماشین‌آلات غیرکشاورزی، X۳۰ جایگاه سوخت
ارتباطی	X۳۱ صندوق پست، X۳۲ دفتر پست، X۳۳ دفتر مخابرات، X۳۴ دفتر فناوری اطلاعات و ارتباطات، X۳۵ دسترسی به اینترنت عمومی، X۳۶ دسترسی به روزنامه و مجله، X۳۷ دسترسی به وسیله نقلیه عمومی
کالبدی	X۳۸ درصد واحدهای مقاوم، X۳۹ درصد واحدهای نوساز، X۴۰ درصد واحدهای فرسوده

Source: research findings, 2015

در اولین گام ماتریس فازی تشکیل می‌گردد. به همین منظور داده‌های اولیه که بصورت اطلاعات اسنادی و خام از سالنامه آماری استان بوشهر جمع‌آوری شده‌اند می‌بایست جهت انجام محاسبات به ارقامی فازی مبدل گردند. بنابراین معیارهای مورد نظر ابتدا به شاخص‌های بی‌مقیاس تبدیل شده و سپس ارقام بدست آمده بصورت تحدیدهای آماری بیان می‌گردند (Taghvaei et al, 2011: 136). تا در نهایت داده‌های کیفی در ۵ سطح به ارقامی کمی مبدل گردند (جدول ۳).

جدول (۳) تحدید حدود فازی متغیرهای مورد بررسی در پژوهش

ارزش زبانی	تحدید حدود فازی
خیلی خوب	(۰.۷۵, ۰.۹۰, ۱)
خوب	(۰.۵۵, ۰.۷۰, ۰.۸۵)
متوسط	(۰.۳۵, ۰.۵۰, ۰.۶۵)
بد	(۰.۱۵, ۰.۳۰, ۰.۴۵)
خیلی بد	(۰, ۰.۱, ۰.۲۵)

Source: Taghvaei et al, 2011

قابل ذکر است که تحدیدهای فازی برای داده‌های کیفی بصورت سلیقه‌ای بیان می‌شود (Atai, 2010: 189). به صورتی که دایره نامحدودی از اعداد را در بر می‌گیرد تا به منظور قرار دادن در محاسبات فازی در مراحل بعد به شیوه‌های خاص تبدیل به ارقام صفر تا یک گردند (Poortaheri, 2010: 189). لازم به ذکر است که در این مطالعه از میان انواع مختلف ارقام فازی، نوع مثلثی به کار گرفته شده است.

عدد فازی مثلثی^۱ یک مجموعه فازی پیوسته است که تابع عضویت آن به صورت زیر می‌باشد:

$$\mu(x) = \begin{cases} 0 & : x < a_1 \\ -((a_2 - x)/(a_2 - a_1)) + 1 & ; a_1 < x < a_2 \\ -((x - a_2)/(a_3 - a_2)) + 1 & ; a_2 < x < a_3 \\ 0 & ; x > a_3 \end{cases} \quad (12)$$

¹ Triangular Fuzzy Number

در ادامه تحلیل‌ها، جهت تبدیل اعداد فازی به اعداد غیر فازی می‌بایست ماتریس فازی تشکیل شده، فازی‌زدایی (دی‌فازی) گردد. بر همین اساس روش‌های مختلفی برای فازی‌زدایی درایه‌های ماتریس فازی وجود دارد که در این جا از روش مرکز سطح (مرکز ثقل) بهره گرفته شده است. اکنون پس از فازی‌زدایی گزینه‌های ایده‌آل مثبت با عنایت به رابطه (۲) و گزینه‌های منفی با توجه به رابطه (۳) منفی تعیین می‌شوند (جدول ۵).

جدول (۵) تعیین مقادیر ایده آل و ضد ایده آل معیارها

	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈	X ₉	X ₁₀	X ₁₁	X ₁₂	X ₁₃	X ₁₄	X ₁₅	X ₁₆	X ₁₇	X ₁₈	X ₁₉	X ₂₀
A*	۰.۴۴	۰.۷۶	۰.۷۵	۰.۳۸	۰.۲۰	۰.۹۰	۰.۸۸	۰.۰۹	۰.۸۲	۰.۳۸	۰.۵۶	۰.۲۶	۰.۲۹	۰.۱۴	۰.۵۰	۰.۱۴	۰.۰۹	۰.۹۴	۰.۴۳	۰.۱۰
A-	۰.۰۰	۰.۲۴	۰.۱۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۲۹	۰.۴۷	۰.۰۰	۰.۳۳	۰.۰۰	۰.۲۷	۰.۷۱	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۱۴	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۴۰	۰.۰۶	۰.۰۰
	X ₂₁	X ₂₂	X ₂₃	X ₂₄	X ₂₅	X ₂₆	X ₂₇	X ₂₈	X ₂₉	X ₃₀	X ₃₁	X ₃₂	X ₃₃	X ₃₄	X ₃₅	X ₃₆	X ₃₇	X ₃₈	X ₃₉	X ₄₀
A*	۰.۲۹	۰.۵۰	۰.۱۰	۰.۱۰	۰.۳۶	۰.۱۰	۰.۵۰	۰.۵۰	۰.۴۳	۰.۳۱	۰.۱۰	۰.۲۰	۰.۱۳	۰.۴۴	۰.۳۱	۰.۵۹	۰.۳۰	۰.۴۰	۰.۱۳	۰.۶۴
A-	۰.۰۰	۰.۱۹	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۱۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۱۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰

Source: research findings, 2015

از آنجائی که معمولاً شاخص‌های مورد استفاده دارای اهمیت یکسانی نیستند، برای از بین بردن تفاوت‌ها می‌بایست به محاسبه وزنی برای شاخص‌های مورد نظر اقدام کرد. به منظور اعمال وزن‌دهی به شاخص‌ها می‌توان از روش‌های همچون پنل متخصصین، آنتروپی، تحلیل سلسله‌مراتبی و غیره بهره گرفت (Malczewski, 1999). در این بررسی ابتدا وزن معیارها در قالب یک طیف هفت‌تایی رتبه‌بندی گردید (جدول ۶) و سپس وزن شاخص‌های پیشنهادی توسط روش پنل متخصصین تعیین گردید (جدول ۷).

جدول (۶) وزن شاخص‌های مورد بررسی در قالب اعداد فازی مثلثی و فازی قطعی

وزن کیفی	عدد فازی مثلثی	عدد فازی قطعی
فوق العاده مهم	(۱, ۰.۱۰, ۰)	۰.۹۷
خیلی مهم	(۰.۸۵, ۰.۱۵, ۰.۱۵)	۰.۸۵
مهم	(۰.۶۵, ۰.۱۵, ۰.۱۵)	۰.۶۵
اهمیت متوسط	(۰.۵۰, ۰.۲۰, ۰.۲۰)	۰.۵۰
کم اهمیت	(۰.۳۵, ۰.۱۵, ۰.۱۵)	۰.۳۵
خیلی کم اهمیت	(۰.۱۵, ۰.۱۵, ۰.۱۵)	۰.۱۵
بی اهمیت	(۰, ۰, ۰)	۰.۰۲

Source: Mohaghar, and AminNaseri, 2001

جدول (۷) وزن پیشنهادی شاخص‌های مورد بررسی در پژوهش توسط متخصصین

X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈	X ₉	X ₁₀	X ₁₁	X ₁₂	X ₁₃	X ₁₄	X ₁₅	X ₁₆	X ₁₇	X ₁₈	X ₁₉	X ₂₀
۰.۶۵	۰.۶۵	۰.۶۵	۰.۶۵	۰.۶۵	۰.۹۸	۰.۹۸	۰.۹۸	۰.۹۸	۰.۹۸	۰.۹۸	۰.۹۸	۰.۸۵	۰.۸۵	۰.۸۵	۰.۸۵	۰.۶۵	۰.۵۰	۰.۸۵	۰.۸۵
X ₂₁	X ₂₂	X ₂₃	X ₂₄	X ₂₅	X ₂₆	X ₂₇	X ₂₈	X ₂₉	X ₃₀	X ₃₁	X ₃₂	X ₃₃	X ₃₄	X ₃₅	X ₃₆	X ₃₇	X ₃₈	X ₃₉	X ₄₀
۰.۶۵	۰.۶۵	۰.۶۵	۰.۵۰	۰.۸۵	۰.۶۵	۰.۶۵	۰.۶۵	۰.۶۵	۰.۵۰	۰.۵۰	۰.۵۰	۰.۶۵	۰.۶۵	۰.۶۵	۰.۸۵	۰.۶۵	۰.۶۵	۰.۵۰	۰.۹۸

Source: research findings, 2015

در ادامه تحلیل داده‌ها طی روابط (۴،۵،۶،۷،۸،۹،۱۰) مطلوبیت و عدم مطلوبیت گزینه‌ها مشخص می‌گردد و شاخص ویکور را برای مناطق مورد مطالعه بر اساس رابطه (۱۱) محاسبه می‌گردد تا در آخرین گام گزینه‌ها بر اساس شاخص ویکور رتبه‌بندی گردند (جدول ۸).

جدول (۸) رتبه‌بندی مناطق مورد مطالعه بر اساس شاخص ویکور

رتبه	شهرستان	Q	S	R
۱	زیارت	۰.۰۶۰	۱۱.۴۹	۰.۸۵۰
۲	پوشکان	۰.۵۰۰	۹.۶۹	۰.۹۷۵
۳	زیرراه	۰.۵۰۳	۹.۷۸	۰.۹۷۵
۴	حومه	۰.۵۶۸	۱۱.۷۳	۰.۹۷۵
۵	درواهی	۰.۶۴۳	۱۳.۹۵	۰.۹۷۵
۶	دالکی	۰.۶۵۶	۱۴.۳۴	۰.۹۷۵
۷	شبانکاره	۰.۷۰۲	۱۵.۷۳	۰.۹۷۵
۸	دهرود	۰.۷۸۲	۱۸.۱۲	۰.۹۷۵
۹	پشتکوه	۰.۸۱۱	۱۸.۹۸	۰.۹۷۵
۱۰	ارم	۰.۸۹۷	۲۱.۵۵	۰.۹۷۵
۱۱	وحدتیه	۰.۹۶۸	۲۳.۶۹	۰.۹۷۵
۱۲	اسماعیل خانی	۱	۲۴.۶۴	۰.۹۷۵

Source: research findings, 2015

نکته شایان ذکر در رتبه‌بندی نهایی گزینه‌ها، این است که باید مقادیر S_j ، R_j ، Q_j به صورت نزولی مرتب شوند و بر این اساس، گزینه‌ای که از کم‌ترین مقدار برخوردار باشد، بهترین گزینه محسوب گردد. در این میان در رتبه‌بندی، در صورتی که دو شرط زیر برقرار باشد، به عنوان بهترین جواب سازشی انتخاب می‌شود:

الف: شرط مزیت قابل قبول

$$Q(A_2) - Q(A_1) / \frac{1}{m-1}$$

که A_2 بهترین گزینه دوم در رتبه‌بندی به وسیله شاخص Q ، A_1 بهترین گزینه با کمترین مقدار برای Q و n تعداد گزینه‌های موجود است.

ب: شرط ثبات قابل قبول در تصمیم‌گیری

گزینه A_1 باید در S یا R نیز دارای بهترین رتبه باشد. این جواب سازشی در فرآیند تصمیم‌گیری پایدار است.

اگر یکی از شروط بالا برقرار نشود، آنگاه یک مجموعه جواب‌های سازشی به صورت زیر پیشنهاد می‌شود:

۱. اگر تنها شرط دوم برقرار نشود، گزینه‌های A_1 و A_2 .

۲. اگر شرط اول برقرار نشود، گزینه‌های $A_1, A_2, \dots, A_n$ که A_n گزینه‌ای است در موقعیت n ام که رابطه

$$(TavakoliMoghadam et al, 2013: 37) \text{ در مورد آن صادق می‌باشد } \frac{Q(A_n) - Q(A_{n-1})}{m-1}$$

حال با عنایت به برقراربودن شروط در بررسی حاضر، رتبه‌بندی قابل قبول بوده و بهترین جواب سازشی (مطابق

جدول ۸) دهستان زیارت با ضریب ۰/۰۶ می‌باشد. طبق مقادیر بدست آمده می‌توان دهستان‌های شهرستان دشتان را

در سه سطح طبقه‌بندی نمود. سطح نخست (با ضریب ۰/۳۲۹-۰) مناطق توسعه‌یافته) که دهستان زیارت با ضریب ۰/۰۶، را می‌توان در این رده جای داد. سطح دوم (با ضریب ۰/۶۵۹-۰/۳۳۰) مناطق دارای توسعه متوسط) که دهستان‌های بوشکان، زیرراه، حومه، درواهی و دالکی را می‌توان در جرگه این مناطق قلمداد نمود و سطح سوم (با ضریب ۰/۶۶۰-۱) مناطق محروم) که دهستان‌های شبانکاره، دهرود، پشتکوه، ارم، وحدتیه و اسماعیل‌خانی را در بر گرفته است.

بحث و نتیجه‌گیری

در بررسی نظام توسعه روستایی آنچه مبرهن است این است که ارزیابی و تحلیل جایگاه نواحی به لحاظ میزان توسعه به عنوان مبنایی برای برنامه‌ریزی‌های آتی دارای اهمیت بسزایی است؛ چرا که تنها با تعیین وضعیت کمی و کیفی شاخص‌های گوناگون در وضع موجود بر پایه قابلیت‌های بنیادین آن‌ها می‌توان به چشم‌انداز روشنی امیدوار بود. از همین رو پژوهش حاضر نیز از یک سو با اعتقاد به این که انجام بررسی‌های کاربردی در خصوص توزیع جمعیت و خدمات در برنامه‌ریزی فضایی از اهمیت بسیار ویژه‌ای برخوردار است و شناخت دقیق و جامع از وضعیت موجود و اولویت‌بندی مناطق در جهت تبیین تفاوت‌های سطوح توسعه، می‌تواند زمینه یک برنامه‌ریزی مطلوب به منظور ساماندهی نواحی محروم و کمتر توسعه‌یافته را جهت از بین بردن عدم تعادل و توازن فراهم آورد و از سوی دیگر با در نظر گرفتن جایگاه حیاتی مناطق محلی (روستاها) در توسعه سرزمینی بعنوان سنگ بنا و نقطه آغازین توسعه ملی، بر این باور است که نشان دادن زوایای پنهان زندگی سکونتگاه‌های روستایی نیز که کمتر به طور دقیق به آن پرداخته می‌شود می‌تواند راهکار مناسبی جهت محرومیت‌زدایی و فراهم نمودن بستر توسعه روستایی در این مناطق قلمداد گردد؛ تلاش نموده تا از طرق سنجش‌های متعدد به ارائه تصویری جامع و شفاف از وضعیت موجود توسعه روستایی در مناطق روستایی شهرستان دشتستان بپردازد.

ارزیابی و تحلیل حاصل از میزان دسترسی به زیرساخت‌های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و... در مناطق روستایی شهرستان دشتستان، عدم دسترسی مطلوب روستاییان به امکانات و خدمات توسعه و توسعه‌نیافتگی بخش عظیمی از مناطق روستایی این شهرستان را گوشزد می‌نماید تا جایی که نتایج بررسی ضمن نمایان ساختن سیمای نابرابر مناطق در برخورداری از شاخص‌های توسعه و ضعف مشهود برخی مناطق به لحاظ برخورداری، مبین این مطلب است که مناطق روستایی مورد مطالعه به لحاظ سطوح برخورداری، در قیاس با یکدیگر دارای تفاوت معناداری هستند. به طوری که از ۱۲ دهستان موجود در شهرستان دشتستان، تنها دهستان زیارت در جرگه مناطق توسعه‌یافته محسوب می‌گردد و ۵ دهستان بوشکان، زیرراه، حومه، درواهی و دالکی دیگر در زمره مناطق دارای توسعه متوسط و ۶ دهستان شبانکاره، دهرود، پشتکوه، ارم، وحدتیه و اسماعیل‌خانی در جرگه مناطق محروم جای گرفته‌اند. در همین راستا با عنایت به اثرات سوء محرومیت محلی و روستایی در توسعه منطقه‌ای و ملی، توجه به نواحی محروم و کمتربرخوردار روستایی در جهت تأمین نیازهای اساسی و تعدیل تفاوت‌ها از اهمیت بسزایی برخوردار است.

در همین راستا، در جهت سازماندهی فضایی مناطق روستایی شهرستان دشتستان، رفع محرومیت، ایجاد توسعه هماهنگ و موزون و تحقق عدالت اجتماعی، رویکردهای زیر پیشنهاد می‌گردد:

-انتخاب الگوهای توسعه متناسب با شرایط و مقتضیات طبیعی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی روستاهای شهرستان.

- برنامه‌ریزی و آرایش منطقی فضاهاى جغرافیایی جهت رفع عدم تعادل‌ها و سیاست‌های تمرکزگرایانه با تدوین طرح جامع توسعه روستایی شهرستان دشتستان.

- پرهیز از هرگونه یک‌سو نگری و برنامه‌ریزی اصولی همراه با اتخاذ سیاست‌های توسعه محور در جهت بهبود شرایط زندگی در مناطق محروم و کمتر توسعه‌یافته روستایی.

- ارتقای کمی و کیفی خدمات و امکانات توسعه (بویژه شاخص‌های بهداشتی و ارتباطی) در تمام دهستان‌های شهرستان دشتستان.

- در اولویت قرار دادن شاخص‌های دارای اهمیت و وزن بیشتر (شاخص‌های زیربنایی و بهداشتی) در راستای محرومیت‌زدایی مناطق روستایی شهرستان.

- افزایش دسترسی به خدمات و امکانات بهداشتی - درمانی (بویژه در مولفه‌هایی که محرومیت شدید در دسترسی به آن‌ها وجود دارد همچون: مراکز بهداشتی - درمانی، پایگاه بهداشت روستایی، داروخانه، مرکز تسهیلات زایمان، پزشک، دندانپزشک و دامپزشک) در تمام مناطق روستایی علی‌الخصوص دهستان‌های محروم شبانکاره، دهرود، پشتکوه، ارم، وحدتیه و اسماعیل‌خانی.

- ارتقاء دسترسی به فرصت‌های آموزشی (در مقاطعی که با کمبود دسترسی مواجه هستند همچون دبیرستان نظری، دبیرستان کار دانش و روستامهد) در سکونتگاه‌های روستایی دارای توسعه متوسط و دهستان‌های محروم شبانکاره، دهرود، پشتکوه، ارم، وحدتیه و اسماعیل‌خانی.

- افزایش و بهبود دسترسی به شاخص‌های خدماتی (بویژه در مولفه‌های پایگاه آتش‌نشانی، جایگاه تامین سوخت و تعمیرگاه ماشین‌آلات کشاورزی) در دهستان‌های دارای توسعه متوسط و محروم.

- برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری در جهت ارتقاء شاخص‌های کالبدی و بهسازی واحدهای مسکونی

- اهتمام در جهت بهبود شاخص‌های ارتباطی (بویژه در مولفه‌های دفتر پست، صندوق پست، دفتر فناوری اطلاعات و ارتباطات روستایی و دسترسی به روزنامه و مجله) در کلیه مناطق روستایی شهرستان دشتستان علی‌الخصوص دهستان‌های محروم.

این بررسی معتقد است بهبود شاخص‌ها، دستیابی به توسعه مطلوب روستایی و تحقق رفاه نسبی در مناطق محروم و بسیار محروم شهرستان دشتستان از یک سو مستلزم بکارگیری نوعی نظام برنامه‌ریزی فضایی با هدف کاهش تفاوت‌ها و تغییر اولویت‌های تخصیص منابع به نفع مناطق محروم و از سوی دیگر نیازمند بازنگری در وضعیت کنونی، برنامه‌ریزی جهت افزایش کمی و کیفی منابع موجود، بکارگیری ظرفیت‌های جدید، سیاست‌گذاری‌های نوین اجتماعی و اتخاذ راهبرد عدالت اجتماعی در در راستای آمایش ملی - منطقه‌ای و تخصیص هدفمند امکانات و منابع می‌باشد تا ضمن رفع عدم تعادل‌ها، نظام منطقه‌ای اصلاح گردیده و همه مناطق بتوانند از توسعه متوازن بهره‌مند گردند.

References

- Abasnejad, H and Rafei Emami, N. (2006), Index of human development in rural areas of Iran, Geographical Research, No.72: 31-54. [In Persian]
- Al-Hassan and Ramatu, M. (2007), Regional disparities in Ghana: policy options and public investment implications, University of Ghana, Xinshe Diao, International Food Policy Research Institute: 1-58.

- Amiri, M. (2007). To select a group decision making tools by using Vikor Fuzzy, *Industrial Management Studies*, Vol. 6, No. 16, 188 -167. [In Persian]
- Asgharpour, M. J. (2014), *multi-criteria decisions*, Tehran, Tehran University Press, 45-52.[In Persian]
- Ataei, M. (2010), *Multiple Criteria Decision Making*, published by precision, First Printing, Shahrood University.[In Persian]
- Badri, S, A., Akbariyan Ronizi, S and Javaheri, H. (2006), determine the levels of development of rural areas Kamyaran County, *Geographical Research Quarterly*, No.82, 116-126.[In Persian]
- Badri, S, A., FarajiSabokbar, H., Javdan, M and Sharafi, H. (2012), ranking the sustainability of rural areas based on Vikor, Case Study: Rural city of Fasa - Fars Province, *Geography and Development*, No.26, 1 – 20. [In Persian]
- Bahatia, V. K. and Rai, S. C. (2004), *Evaluation of Socio-Economic Development in Small Areas*, New Delhi: 1-48.
- Chen, L. Y and Wang, T. C. (2009). Optimizing partner's choice in IS/IT out sourcing projects: the strategic decision of fuzzy VIKOR. *International Journal of Production Economics*, 20 (1). 232-242.
- Chu, M. T., Shyu, J., Tzeng, G. H and Khosla, R. (2007). Comparison among three analytical methods for knowledge communities group-decision analysis. *Expert Systems with Applications*, 33(4), 1011–1024.
- EbrahimZadeh, E and Sahraei Joibari, A. (2014), Analysis of the role of small towns in decentralization and regional development by taking advantage of multi-criteria decision-making models Fuzzy VIKOR, Fuzzy ANP, case study brook place small town in the province, *research and urban planning*, Vol 4, No. 13, 37-54.[In Persian]
- Kanbur, R., Venables, A and Wan WIDER, G. (2005), *Spatial Inequality and Development in Asia*, *Review of Development Economics*, Vol. 9, pp. 1-4, February.
- Karami, A and Abdoshahi, A. (2011), Ranking development in rural areas of Fars fuzzy approach, *Agricultural Economics Research*, Volume 3, No. 3, 117-136.[In Persian]
- Karimi, F and Ahmadvand, M. (2014), Model of development in rural areas of the central County BoyerAhmad, *Journal of Applied Research in Geographical Sciences*, No. 33, 91-111.[In Persian]
- Khakpor, B and Bavanpori, A. (2009), Analysis of disparities in levels of development of Mashhad, *Journal of Knowledge and Development*, 27, 182- 202. [In Persian]
- Li. X and Reeves, G. (1999). *A Multiple Criteria Approach to Data Envelopment Analysis*, *European Journal of Operational Research*. Vol. 115, PP. 507- 517.
- Malczewski J. (1999), *GIS and Multicriteria Decision Analysis*. USA: John Wiley & Sons; 1-392.
- Mohaghar, A and AminNaseri, M. (2001), Determining and Defining indicators to Evaluate the Decisions of Parliament. *Journal of Modares*, 5(2): 155-177.[In Persian]
- Molai, M. (2007), Compare the degree of development of social welfare services and the provinces of Iran during 1993 and 2004, *Journal of Social Welfare*, No. 24, 241-256.[In Persian]
- Molai, M. (2008), The degree of development of the agricultural sector of the country in 1373 and 1383, *agriculture and development*, Vol 16, No.63, 71-88.[In Persian]
- Movahed, A., Firozi, M, A and Rozbeh, H. (2011), Analysis of the degree of development of the province Counties using factor analysis and cluster analysis, *research and urban planning magazine*, Vol 2, No 5, 43-56. [In Persian]
- Nastaran, M., Abolhasani, F and Bakhtyari, N. (2015), Spatial distribution of development indicators in the Counties of Iran using a combination of ratings, the quarterly regional planning, Vol 5, No.17, 1-14. [In Persian]
- Nazmfar, H and Padrvandi, B. (2015), Comparative analysis of multi-criteria analysis methods used in regional studies (case study Lorestan Province), *Regional Planning Journal*, Vol 5, No. 17, 31-44. [In Persian]
- Nazmfar, H and AliBakhshi, A. (2014), Assessment of development of regional spatial inequality (Case Study: Khuzestan province), *research and urban planning*, Vol 4, No. 13, 99-114.[In Persian]
- Nemati, R and Raesi, GH. (2005), Performance ratings in the engineering phase, *Proceedings of the Fourth International Conference on Industrial Engineering*, 50- 57.[In Persian]
- OLiveira Soares, J., Manuela Lourenco, M., Manuel, C ans Monterio, F. (2003), *A Multivariate Methodology to Uncover Regional Disparities: A Contribution to Improve European Union and Governmental Decisions*. *European Jouanal of Operational Reserch*: Vol. 145, No. 1: 121- 135.
- Opricovic, S and Tzeng, G. H. (2004). Compromise solution by MCDM methods: A comparative analysis of VIKOR and TOPSIS. *European Journal of Operational Research*, 445-455.

- Panahi, R and Morseli, A. (2006), Rural and urban employment survey in the years 1976-2006, *Agriculture and Development*, 56, 143-166. [In Persian]
- Poorahmad, A and Khaliji, M. A. (2014), The survey of municipal services by using VIKOR, research and urban planning, Vol 4, No. 13, 1-16. [In Persian]
- Poortaheri, M. (2010). Multiple Attribute Decision Making methods in geography, printing, publishing side, Tehran. [In Persian]
- Rao, R. V. (2008). A decision making methodology for material selection using an improved compromise ranking method. *Materials and Design*, 29(10), 1949-1954.
- Rasolf, J. (2000), Place in the village of Social Welfare, *Agriculture and Development*, 31, 153-161. [In Persian]
- Rezvani, M. (2004), Determination and Analysis Rural areas have levels of Zanjan, *Geographical Research*, 36 (50): 75 -86. [In Persian]
- Saidi, A and Rastegar, A. (2009), The effectiveness of projects and development projects in the socio - economic development of rural settlements: the villages beyond the city seal, scientific Geographic Society's publication, No. 7, 47-63. [In Persian]
- Sidali, M., Sadeghi, GH and Mirzaei Godarzi, Z. (2011), Management positions in rural development goals Case study: Village sportsmanship (County Lordegan), *Journal of regional planning*, Vol 1, 79- 91. [In Persian]
- Soltanpanah, H., Farouqi, H and Golabi, M. (2010), Multiple Attribute Decision Making use of the latest techniques in the ranking of countries in terms of human development, science and technology magazine Vol 1, No. 2, 1-28. [In Persian]
- Sun, C. (2010). A performance evaluation model by integrating fuzzy AHP and fuzzy TOPSIS methods. *Expert Systems with Applications*, 37(12), 7745-7754.
- Statistical Center of Iran. (2011). *Statistical Yearbook of Bushehr Province (2011)*. Office of Statistics and Information Governor of Bushehr.
- Taghvaei, M., Ahmadiyan, M and Alizadeh, J. (2011), Spatial analysis and evaluation of development of city districts mentioned using fuzzy TOPSIS, *Journal of Spatial Planning*. 1(3): 131-154. [In Persian]
- Taghvaei, M. (2001), Employment, labor market and income insecurity and inequality, *Geographical Research*, 41, 53-69. [In Persian]
- TavakoliMoghadam. R., Najafi, E and Yazdani, R. (2012), Choose a Project Manager by using a hybrid approach Dfuzzy- Fuzzy VIKOR, *Management research in Iran*, Vol. 16, No. 4: 19-44. [In Persian]
- Varesi, H., Zangiabadi, A and Yaghfour, H. (2008), A comparative study of the distribution of urban public services in terms of social justice: Zahedan. *Geography and Development*, No.11, 139- 156. [In Persian]
- Veleva, V., Bailey, J and Jurczyk, N. (2001). Sustainable Production Indicators to Measure Progress in ISO 14001 EHS System and EPA Achievement Track, *Croprate Environmental Strategy*, Vol. 8, No. 4: 326-338.
- Wei, J and Xiangyi, L. (2008). The Multiple Attribute Decision- Making VIKOR Method and Its Application, *Wireless Communications, Networking and Mobile Computing*, 2008. WICOM '08. 4th International Conference, Chain.
- Xia, H. C., Li, D. F., Zhou, J. Y and Wang, J. (2006). M. Fuzzy LINMAP method for Multi-Attribute Decision Making under Fuzzy Environments. *Journal of Computer and System Science*, 2006. 72, 741-759.
- Zamanipor, A. (2008), *The promotion of agriculture in the development process*, Mashhad Ferdowsi University Press, third edition. [In Persian]
- ZangiAbadi, A., Bagheri Kashkoli, A and Tabrizi, N. (2015) Analysis of the spatial distribution of population and municipal services with an emphasis on social justice and urban disparities (case study: the city of Firuzabad), *Journal of Geography and Environmental Planning*, Vol. 26, No.58, 191- 214. [In Persian]
- Zarabi, A and Izadi, M. (2013), Analysis of the regional development of the country, *Journal of Spatial Planning*, No. 8, 101- 116. [In Persian]
- Zarabi, A., Mohamadi, J and Rakhshani nasab, H. (2008), Indicators of development and health services, social welfare Quarterly, Vol 7, No. 27, 213-234. [In Persian]